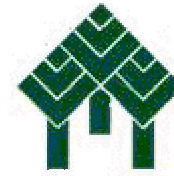

ספרית אורנים

המאמרים במערכת תדפיסים זו מוגנים על-פי

חוק זכויות יוצרים

הדפסת מאמרים תהיה לצרכי לימוד והוראה בלבד

אין לעשות כל שימוש מסחרי במאמרים.

8083

העברית שפה חיה

קובץ מחקרים על הלשון
בהקשריה החברתיים-תרבותיים

בעקבות כנס אורנים תש"ן

עורכים:

עוזי אורנן

רינה בן-שחר

גדעון טורי

הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה

רפאל ניר ויצחק רועה

דרכי הציטוט בדיווח החדשות בעיתונות הישראלית

הרקע והשערות המחקר

חדשות נוצרות על-ידי אנשים. לפי גאנס (1979 Gans), החדשות הן בראש וראשונה על אודות בני אדם – שיחם ומעשיהם. סיגל טוען, כי קיימת נטייה בולטת בעיתונות לכיוון של "פרסוניפיקציה של הפוליטיקה": החדשות מוצגות לעיתים קרובות כהתנגשות בין אישיות אחת לאחרת (Sigal 1986: 12-15). כך הופכים בני-אדם לתחליפים של המוסדות, שהם מייצגים או משתייכים אליהם. מכאן העניין המיוחד לבדוק כיצד מציגה התקשורת אמירות ומעשים של אישים, שהם מקור החדשות. בדיקה של פריטי חדשות ברדיו ובעיתונות אכן מעלה, כי חלק ניכר מן הדיווח החדשותי עוסק במסירה של אמירות. פוליטיקאים ודמויות אחרות מן העלית החברתית פועלים ו"עושים חדשות" בעיקר באמצעות הכרזות יזומות משלהם או באמצעות תגובות על הכרזות של אחרים. האירוע החדשותי מתגלם לפעמים במעין "דיאלוג" בין פוליטיקאים, המתרחש לפעמים פנים אל פנים, ובדרך כלל בריחוק של זמן ומקום.

הבאת ציטוטים בידיעה החדשותית משרתת "רטוריקה של אמינות". היא מציגה את הדיווח החדשותי כראוי לאמון וכ"אמייתי". הציטוט הישיר, או הישיר לכאורה, מפחית, כאילו, משיעור ההתערבות של המדווח, ונותן לשחקנים הנוטלים חלק באירועים "לדבר בעצמם"¹.

בבדיקה מדגמית שערכנו (1990 Roeh & Nir) מצאנו, כי כ-75% מכלל פריטי החדשות ברדיו כללו ציטוט אחד לפחות. בחלק מן המקרים עומדת האמירה עצמה במרכז הסיפור, ובמקרים אחרים היא באה לתמוך במידע החדשותי (בדרך כלל – דיווח על אירוע). בדיקה של כותרות (כולל כותרות משנה) מתוך ארבעה עיתונים, שהופיעו במשך שבוע אחד בישראל, העלתה, כי ב-40% מכלל הכותרות שבמדגם נכלל ציטוט אחד לפחות. שיעור הציטוטים גבוה בהרבה, אם ניקח בחשבון גם את הטקסט המודפס מתחת לכותרת.

אמירות – מטבען שהן מנוסחות באידיולקט של הדובר. כאשר האמירה מגיעה אל הצרכן,

באמצעות העיתונות המודפסת או האלקטרונית, היא עוברת "עיבוד" מסוים, שתכליתו לקרב אותה אל משלב הדיווח החדשותי (להלן: **המשד"ח**). עצם הדיווח העיתונאי על אמירה כלשהי כרוך בהתערבות מסוימת של המדווח (הכתב או העורך).

מן הראוי לזכור, כי צורת ההתערבות מוכתבת במידה רבה על-ידי הערוץ שבו מתרחש הדיווח. בעניין זה שונה העיתונות המודפסת מן העיתונות האלקטרונית, זו המשודרת ברדיו או בטלוויזיה. בצד האילוצים הטכניים של המדיום קיימים גם גורמים אחרים המשפיעים על עיצוב הציטטה; לדוגמה – הרדיו בישראל הוא, כידוע, ממלכתו ומונופוליסטי, ולכן הוא אמור לשמור על איזון בין דעות פוליטיות וחברתיות שונות, ולהישמר מלנקוט עמדות משלו. כדי למנוע סטיות אידיאולוגיות, הוא נתון לפיקוחה של הכנסת ולחוק רשות השידור, הקובע את המבנה והתלות בממשל, וכן את מגבלות התוכן. הרדיו כפוף במישרין לפיקוחו של ועד מנהל ציבורי, המורכב מנציגים של מפלגות ומאשי ציבור. שונה הדבר לגבי העיתונות המודפסת, המכונה "בלתי תלויה". גם כאן מקובל העיקרון של "דיווח אובייקטיבי", של הפרדה בין הסיקור החדשותי ובין הפרשנות, אולם אין למצוא בה אותה השמירה על "האיזון הקדוש" מכוח החוק והפיקוח. את המגבלות החלות על דרכי הפעולה של העיתונים ועל דפוסי הדיווח יש לחפש בעיקר בתחום המקצועי-עיתונאי, ולא בפיקוח ארגוני חיצוני.

כאשר מדובר במסירה של אמירה או של הכרזה, קיים בתקשורת מגוון של אסטרטגיות דיווח, החל בציטוט ישיר וכלה באזכור, שבוצעה "פעולת דיבור". מצד אחד אפשר היה לצפות, כי "הדיווח האובייקטיבי" יעדיף את צורת הדיבור העקיף, תוך שימוש בסגנון המשד"ח. בדרך זו עשוי לכאורה המדווח למנוע חדירה של יסודות אידיאולוגיים ולשמור על האחידות. עם זאת יש בציטוט העקיף התערבות מצד המדווח. לכן, מן הצד השני אפשר לטעון, כי דווקא הציטוט הישיר מסייע למדווח "לשמור מרחק" ולמנוע התערבות, בחינת מסירת דברים כהווייתם, כפי שיצאו הדברים מפי המקור. הבדיקה מעלה, כי למעלה ממחציתן של מסירות הדיבור ברדיו הן באמצעות ציטוט עקיף. אפשר לומר כי באופן פאראדוקסאלי מטרת הציטוט העקיף, המתבטא אמנם בהתערבות בולטת של המספר במסירת האמירה, עשויה להיות דווקא מניעת "חלחול" של עמדת המדווח.

אפשר להצביע על רצף של אסטרטגיות, שניתן לתארן – במונחים של תורת הספרות – כמשתרע בין הקוטב של ההראיה (showing) לבין זה של ההגדה (telling).² בקוטב ההראיה נעשה ניסיון למסור את האמירה בצורתה המקורית, או בחיקוי קרוב שלה, ואילו בקוטב ההגדה קיימת מידה ניכרת של תיווך (או התערבות) מצד המספר-המדווח. בין שני הקטבים הללו, של "דיבור ישיר" מצד אחד ומסירה על ביצוע פעולת-דיבור מן הצד השני, קיימות אסטרטגיות שונות ומגוונות של "דיבור משולב" ו"דיבור עקיף", המתבטאות בהענקת שיעורים שונים של מימיזיס (ראה דיון להלן) לאמירה הנמסרת.

באסטרטגיות של "דיבור משולב" נשמר המבנה התחבירי האופייני לדיבור עקיף, תוך החדרה של יסודות לקסיקאליים ועיצוב רטורי, המחקים את האמירה המקורית, כפי שבוצעה "במציאיות". בחקר הספרות הוצעו מודלים שונים לתיאור דרכי מסירת הדיבור ביצירות ספרותיות. נזכיר כאן את המודלים של מקהייל (1978 McHale), רימון-קינן (1983 Rimmon-Kenan), ליץ' ושורט (1983 Leech & Short). לצורך תיאור דרכי מסירת

הדיבור בחדשות הרדיו פיתחנו מודל מיוחד (Roeh & Nir, 1990), שבו השתמשנו במודלים הספרותיים, תוך התאמתם למדיום הרדיופוני. במודל שלנו הבאנו בחשבון את אופיו המיוחד של המדיום, המשתמש בערוץ הקולי (להבדיל מן הערוץ החזותי-גראפי, המשמש את הכתיבה הספרותית).

להלכה אפשר היה לשער, כי לרשות המדיום הקולי אמצעים אותנטיים יותר מאלה שלרשות הדיווח הכתוב. לכאורה יכול המדווח למסור את האמירה בקולו של הדובר עצמו, או תוך חיקוי הדיבור באמצעים דראמטיים. אולם הממצאים מלמדים, כי מרבית הציטוטים במהדורות החדשות (להבדיל מיומני החדשות) נעשים בדרך של מסירה עקיפה ("דיבור עקיף") של האמירות, ולעיתים מסתפק המספר בדיווח על עצם הביצוע של פעולת-דיבור ("חבר הכנסת הודיע על כוונתו להתמודד על כהונת ראשות המפלגה"). בממצא זה באה לידי ביטוי, כנראה, דרך הדיווח הנאמנה לכלל של "הרטוריקה של האובייקטיביות" באמצעות ריחוק וחסר מעורבות. כיוון זה מתבטא בניסוח הדברים בסגנון המקובל בדיווח החדשותי "הרציני", תוך הימנעות מהחדרת יסודות הטיפוסיים למשלב הדיבורי-עממי או למשלב ה"גבוה". אכן – השימוש בדיבור ישיר נדיר למדיי בז'אנר של הדיווח הרדיופוני.³

את הדומיננטיות של הציטוט העקיף בחדשות הרדיו יש להסביר גם בכך, שבמדיום הרדיופוני, כשמדובר בז'אנר החדשות, יש רק שחקן "מבצע" אחד. הדבר אינו מעניק למדווח אפשרויות של הבחנה קולית ברורה בין דברי המספר לבין דברי המקור המצוטט (אלא אם כן האמירה המקורית מושמעת מתוך הקלטה בקולו של המקור; מקרים כאלה נדירים מאוד במהדורות החדשות, להבדיל מיומני החדשות). בעוד שלרשות העיתון עומדים אמצעים גראפיים פארא-לשוניים מגוונים למדיי כדי לסמן מעבר לדיבור ישיר (סימני פיסוק וניגודים טיפוגראפיים), על הקריין להסתפק בגיוון של אינטונאציה לצורך סימון מסירה ישירה של דיבור. זוהי בוודאי סיבה נוספת להימנעות הבולטת מן השימוש בציטוט ישיר בחדשות הרדיו. כאשר מתעורר הצורך להציג את דברי המקור כנתינתם (כלומר – בניסוחם המקורי), יבחר עורך החדשות בתבנית של "דיבור משולב" – מבנה תחבירי של ציטוט עקיף, הכולל יסודות מסוימים של דיבור ישיר.

לצורך מסירה של הדיבור, ולפעמים גם כדי "לפרש" אותו, מקובל השימוש בפועלי הבעה. "הרטוריקה של האובייקטיביות" מחייבת, לכאורה, שימוש בפעלים "נייטראליים", נטולי מודאליות, דוגמת: 'אמר', 'ציינ', 'הוסיף', 'כתב', 'שאל', 'מסר', 'דיווח'. בבדיקה של השימוש בפועלי הבעה בחדשות הרדיו מצאנו (ניר ורועה תשמ"ח), כי אכן פעלים כאלה הם השכיחים ביותר (למעלה משני שלישים). השימוש בפעלים מודאליים טעונים (דוגמת 'טען', 'הכחיש', 'הודה', 'גרס', 'תקף') הוא בגדר סטייה מן הנורמה, המותרת רק במקרים מיוחדים, כאשר קיימת הנחה בדבר קיום הסכמה כללית בציבור לגבי הערכת מקור האמירה או תוכנה (למשל – כאשר הדובר הוא נציג של מדינה עוינת, דוגמת שגריר לוב בארה"ב, מותר להציגו כדובר לא אמין, ואף כאישיות נלעגת). ואמנם, במקרים כגון זה מצאנו, שה"איזון" מוטה "לטובתנו", והוא מחזק מתן ביטוי לאידיאולוגיה הדומיננטית. לדוגמה – הפועל 'אמר' אופייני לדוברים "משלנו", ואילו פועלי ההבעה הטעונים משמשים למסירת הדיבור של אלה שאינם "אנחנו", של אויבי המדינה, או של יוצאי דופן וחריגים חברתיים, שיש רשות להטיל בהם דופי.

אשר לשימוש בפועלי הבעה בכותרות העיתונים, מתברר כבר בבדיקה שטחית, כי כמותם קטנה בהרבה מאלו שבציטוטים ברדיו. הסיבה לכך פשוטה: מרבית הציטוטים בעיתונים – בניגוד לרדיו – מנוסחים בצורה של דיבור ישיר, והנקודתיים-1/או המרכאות ממלאות בהם את מקומם של פועלי הבעה (למשל: "מובארק: נציגי עיראק וכוויית יתכנסו בסוף השבוע בסעודיה ליישוב המשבר", הארץ, 26.7.1990). לשם סימון של דיבור ישיר מעדיף מנסח הכותרת החדשותית בעיתון להשתמש בסימן פיסוק במקום בלקסמה, משום שהוא מבקש לחסוך ככל האפשר בסימני דפוס. שונה הדבר לגבי דיבור עקיף, שעצם מבנהו התחבירי מחייב לכאורה את השימוש בפועל הבעה. הנחתנו הייתה, שבמקרים כאלה (וכן במקרים של שימוש בפועל הבעה בדיבור ישיר, בעיקר בכותרות משנה) יתיר לעצמו העיתון להשתמש בפעלים מודאליים יותר מאשר הרדיו.

בניתוח שלנו כללנו כותרות ראשיות וכותרות משנה. בחרנו להתמקד בחלקים אלה, מתוך הנחה שחלק ניכר מן הקוראים מסתפקים בקריאת הכותרות, ומפיקים מהן את עיקר המידע החדשותי. אפשר לראות את הכותרות החדשותיות כטקסטים אוטונומיים (כלומר – בלתי תלויים בגוף הידיעה), המוסרים את תמצית הסיפור.⁴ בחירת הטקסט הכותרתי כמושא הבדיקה נבעה גם מן ההנחה, שהכותרות, יותר מן הסיפורים עצמם, משקפות את אופיו של העיתון, הן מבחינת כיוונו האידיאולוגי והן מבחינת אופיו – הפופולארי או "הרציני". בדקנו אפוא כל כותרת (או צמד-כותרות) הכוללת מסירת דיבור אחת, לפחות.

יש לצפות, כי בדרכי המסירה של ציטוטים יימצאו הבדלים בין עיתונים שונים בהתאם למגמותיהם הפוליטיות מצד אחד ובהתאם לאופיים הכללי ("עיתוני איכות" לעומת "עיתונים פופולאריים") מן הצד השני. ביקשנו לבדוק את הדבר באמצעות מדגם של ידיעות שפורסמו באותה תקופה בארבעה עיתונים עבריים: הארץ, דבר, ידיעות אחרונות וחדשות. ארבעתם מוגדרים כ"בלתי תלויים", ועם זאת סביר להניח שהם משקפים כיוונים אידיאולוגיים שונים (לאו דווקא מנוגדים). המדגם כלל את העיתונים שהופיעו במשך שבוע אחד בפברואר 1990. המספר הכללי של הידיעות שנבדקו היה 1077; לא נכללו מדורי הכלכלה והספורט ולא מאמרי פרשנות.

המימזיס בציטוט העיתונאי

מן הראוי להתעכב מעט על משמעות המושג "מימזיס" בהקשר הנתון. המובן המילוני של המלה ביוונית הוא "חיקוי", וניתן לומר, כי בתחום האמנות מציין המימזיס נסיון "לחקות" את הממשות ביצירה הבדיונית. אולם למעשה אין הדברים כה פשוטים, שהרי קיים לכאורה ניגוד אימננטי בין "בידיון" לבין "ממשות", ולכן אין לדבר כאן בפשטות על חיקוי; מוטב לפרש את המימזיס כיצירת רושם או אפקט של ממשות. ואכן, טודורוב (Todorov 1977: 80) מעדיף להשתמש במונח *vraisemblance* (בתרגום האנגלי *verisimilitude*), שמשמעותו 'דמוי ממשות', במובן של יצירת אפקט של דמיות. יתר על כן – טודורוב מצטט את Corax (עמ' 82), התופס את תכונת הדמיון לממשות לא כיחס ישר שבין הטקסט הספרותי לממשות, אלא כיחס שבין הטקסט לבין המציאות כפי שהיא מצטיידת בדעת הציבור.

טודורוב אף מרחיק לכת, והוא מדבר על יחסים בין-טקסטואליים, הקודמים ליחסי טקסט-מציאות: לעיתים קרובות מתבטא המימזיס ביחס של יחידה ספרותית לז'אנר ידוע, והרושם של דמיון לממשות אינו אלא נאמנות לז'אנר המוכר ולקונוונציות שלו.

אפלטון (תשי"ז: 250-253) ראה במימזיס "סיפור המבוצע בדרך של הזדהות המספר עם המסופר", ובמסירת דיבורם של השחקנים-המצוטטים משמט המחבר ("המימטי") את הדברים שבין הציטוטים, "ומשאיר את דברי השיחות בלבד". על-פי תפיסה זו מנוגד המימזיס באופן קוטבי לדיאגזיס, שהוא סיכום או ייצוג המסופר באמצעות דברי המספר. בדיאגזיס מעורבות המספר בולטת ומפורשת, ויוצרת אפקט של ריחוק.

בהקשר שלנו שאלנו את מושג המימזיס מן התחום הספרותי-בדיוני אל הכתיבה הסיפורית הלא-בדיונית, התייעודית-דוקומנטארית, אל הדיווח החדשותי. אף על פי שבמקרה זה מדובר לכאורה על "סיפור אמיתי", הרי עצם הדיווח החדשותי כרוך גם הוא בהבניית מציאות, תוך שימוש בקונוונציות של עיצוב היוצר רושם של השתקפות הממשות. אין אנו מתיימרים להשוות את הדיבור הנמסר עם האמירה המקורית, כפי שהושמעה במציאות. על כל פנים אין כל אפשרות לשחזר את האמירה המדויקת, ואין לנו עניין לעשות זאת, מאחר שהידיעה העיתונאית חייבת להיתפס ביסודו של דבר כ"סיפור". המידע שמוסר העיתון הוא סלקטיבי מטבעו, ונענה לתבניות עיצוב ולקונוונציות רטוריות ואסתטיות, ואינו מעביר את המציאות "כמות שהיא" אל ציבור הקוראים (כפי שלפעמים נוטים לראות את הדבר קוראים ועיתונאים כאחד). לצורכי ניתוח חילקנו את הציטוטים לשני סוגים: "מסירה פאראפראסטית", שאין בה מסמני מימזיס, או שרמת המימזיס בה נמוכה, ו"מסירה מימטית", המצטיינת בשני מסמנים בולטים של מימזיס לפחות.

חלק ממסמני המימזיס בציטוטים בולטים לעין: השימוש בביטויי גוף, זמן ומקום על-פי "נקודת האפס" הדאיקטית, שבה נתון הדובר בעת השמעת הדברים. מסמנים אחרים קשים יותר לאיתור, דוגמת הרמה המשלבית של לשון הדובר, ההולמת את הנסיבה (אוצר המלים, התחביר והפראזיאולוגיה). לצורך החלוקה לשני הסוגים הבאנו בחשבון לא רק את ההיבטים הלשוניים האוניברסאליים (ביטויים דאיקטיים וסימונים משלביים), אלא גם אפיונים פארא-מילוליים, בעיקר סימני פיסוק, כגון שימוש במרכאות, בסימני שאלה ובסימני קריאה, וכן אפיוני היצג (layout), דוגמת עיצוב דיאלוגי של שתי אמירות או יותר, שימוש בהדפסת נגאטיב או במסגרת.

כנזכר, הציטוט בכלי התקשורת הריהו, כמעט תמיד, סלקטיבי: העורך בוחר חלק מן האמירה המקורית, הנראה לו כבעל ערך חדשותי גבוה, ומוסר אותו בידעה. כאשר מופיע ציטוט בכותרות, הריהו תוצאה של סלקציה נוספת, המתבטאת בקידום (upgrading) של אותו חלק מן הציטוט שבידיעה, הראוי להופיע בראשה, אם משום "חשיבותו" החדשותית (בעיני העורך) ואם משום שמייחסים לו כוח-משיכה לגבי קהל הקוראים הפוטנציאלי. ציטוט זה הוא לרוב קצר יחסית. כאשר כותרת הידיעה מכילה ציטוט ארוך מן הרגיל, אפשר לראות בכך מסמן מימטי, ניסיון "להתקרב" אל האמירה המקורית. השאלה שביקשנו לברר הייתה, עד כמה מתירים העיתונים לעצמם מסירה מימטית של אמירות, ובמה נבדלים ביניהם העיתונים השונים בעניין זה.

כן ביקשנו לבדוק את הקשר שבין מסמני המימטיות (היצגיים ולשוניים-רטוריים) מצד אחד,

לבין המישור התוכני והאידיאולוגי (כולל אופיו הכללי של העיתון) מן הצד השני. הנחתנו הייתה, כי שיעור המימטיות של הציטוט הוא פועל-יוצא מן הקו הכללי של העיתון מצד אחד, ושל תוכן האמירה ומקורה מן הצד השני. עיתון פופולארי, כך יש להניח, יעניק לציטוטים אופי דראמאטי בולט, תוך שימוש במסמנים מימטיים, ואילו בעיתון-איכות תסתמן מגמה להתערבות מצד המדווח, לאחידות סגנונית רבה יותר, וליציקת האמירות בדפוסים המקובלים של המשד"ח.

הנחה נוספת שלנו הייתה, שיש קשר בין מידת המימטיות של המובאה לבין הישירות של מסירתה; כלומר – יסודות מימטיים יהיו שכיחים יותר בדיבור ישיר מאשר בדיבור העקיף או במסירת פעולת-דיבור.

נציין בהקשר זה תופעה אחרת הקשורה, במידה מסוימת, למימזיס – השימוש בעיצוב פואטי במסירת הדיבור שבכותרות. במקרים מסוימים בוחר מנסח הכותרת להפעיל את "הפונקציה הפואטית" (יאקובסון 1970). כך מופנית תשומת לבו של הקורא אל "ציר הצירוף", אל ההיבט הלשוני-פרוזודי של המבע, לא פחות – ואולי יותר – מאשר אל תוכנו. "מבנים משוכללים" של כותרות מצטיינים בדרך-כלל גם בדרגה גבוהה של מימטיות, אולם אין לדבר על חפיפה מוחלטת בין העיצוב הפואטי לרמת המימטיות. למעשה קיימת אפשרות, שמידת השכלול הפואטי של המבע תהיה גבוהה במידה שתבליט את ההתערבות של המדווח ו"תרחיק" אותו מן הדיבור "הטבעי" ("כך אין מדברים"). אולם בדרך-כלל אפשר להצביע על מתאם חיובי בין שתי התופעות, ואכן – חלק מן המסמנים הפואטיים הם גם מסימניה של המימטיות, למשל – החריגות מן המשד"ח, וכן אריכות יחסית של הציטטה. בצד המסמנים המימטיים שהזכרנו למעלה, מן הראוי לציין כאפיונים פואטיים גם תופעות של מצלול (מקצב, חריזה, אליטראציה ואסונאנס), תקבולות ומבנים משולשים, מטאפוריקה נועזת, ניגודים, שימוש בניאולוגיזמים.

לסיכום – הנחתנו הייתה, שבדומה לממצאים בחדשות הרדיו, נמצא גם כאן, כי ככל שהידיעה מכילה חדשות "רכות" יותר, יהיו בכותרת יסודות רבים יותר של עיצוב פואטי. בידיעות כאלה, העוסקות ברובן בסיפורים בעלי עניין אנושי, ניתן מעין היתר לחרוג מן הסגנון הרציני-המכובד של המשד"ח.

הממצאים וניתוחם

א. מסירת דיבור ועיצוב מימטי

כנזכר, המספר הכללי של הידיעות החדשותיות שנבדקו במדגם מן העיתונים הארץ, דבר, חדשות וידיעות אחרונות היה 1077. ידיעות אלה נכללו בעיתונים בין התאריכים 21.2.1990 ו-27.2.1990, ונבדקו בהן דרכי מסירת הדיבור. ההגדרה של "מסירת דיבור" כוללת כל סוג של דיווח על אמירה או על מבע כתוב, החל מציטוט מדויק ומלא של הדברים שנאמרו, וכלה בציון העובדה שבוצעה פעולת דיבור כלשהי. להלן פירוט מספרי הידיעות בארבעת העיתונים, שבכותרותיהן נכללה מסירת-דיבור (מס"ד) אחת לפחות:

לוח מס' 1

סה"כ	ידיעות	חדשות	דבר	הארץ	
1077	293	206	282	296	סה"כ ידיעות:
423	95	108	101	119	מס"ד בידיעות:
39.3%	32.4%	52.4%	35.8%	40.2%	באחוזים

מן הלוח עולה, כי השיעור הגבוה ביותר של ציטוטים בכותרות מצוי בחדשות. ממצא זה היה צפוי, מאחר שהעיתון נחשב לפופולארי, והדיווח שלו מצטיין בדרך כלל בהצגה דראמאטית של האירועים. מאידך אפשר להתפלא על כך שידיעות מצטיין בשיעור הנמוך ביותר של ציטוטים בכותרות, שהרי גם הוא נחשב לעיתון פופולארי. נראה אפוא, שהשיעור הגבוה של הציטוטים כשהוא לעצמו אינו טיפוסי לעיתונות הפופולארית, אלא, כפי שנראה להלן (לוח 3), דרך הבאת הציטוטים ואופיים המימטי. להלן פירוט דרכי הבאת הציטוטים בארבעת העיתונים:5

לוח מס' 2

סה"כ	ידיעות	חדשות	דבר	הארץ	
547	97	155	128	167	סה"כ ציטוטים:
76.6	86.6	80.0	86.0	60.5	% של ד' ישיר:
3.1	—	4.5	4.7	3.6	% של ד' משולב:
7.1	8.2	3.2	0.8	13.8	% של ד' עקיף:
13.2	5.2	12.3	8.6	22.1	% של מסירת פעולת דיבור:

במצאים אלה בולטת בכל העיתונים הנטייה לציטוט בדרך של דיבור ישיר בכותרות. התבנית השכיחה ביותר של מסירת הדיבור בכותרות היא:

מקור + נקודתיים + אמירה

אמנם במרבית המקרים הציטוט הישיר אינו אלא פאראפראזה של דברי המקור, אולם לפעמים מחדיר המדווח יסודות מימטיים לציטוט. מקרים אלה ראויים לעיון מיוחד, ולכן נעסוק בהם להלן במפורט.

כאן המקום להעיר, כי בחלק מן המקרים שנמנו כ"ציטוט ישיר" מדובר אמנם בעיצוב פורמאלי של דיבור ישיר, אולם מבחינת מהות הציטוט הכוונה בעצם למסירה של פעולת דיבור (או, במקרים נדירים, לציטוט עקיף). נתבונן, למשל, בדוגמה שלהלן:

במערך תובעים: רוטאציה בראשות הממשלה
לשכת שמיר: אי אפשר

(ידיעות, 27.2.90, עמ' 1)

תפיסת האמירה הראשונה כציטוט ישיר נובעת מהצבת הנקודתיים לאחר פועל ההבעה. אילו הושמט סימן הפיסוק, היה עלינו לסווג את המבע כמסירה של פעולת דיבור. באמצעות העיצוב הנתון מושג אפקט של "הראיה" ודראמאטיזאציה. דרך זו של מסירת דיבור, שניתן לכנותה בשם "ציטוט פסודו-ישיר", אינה נדירה. סימן ההיכר שלה הוא השימוש בפועל, המתפקד בדרך כלל לדיווח על ביצוע פעולת-דיבור. סימן נוסף הוא המקור הסתמי של האמירה, כלומר – לא ניתן לייחס את האמירה לאדם מסוים. דוגמה נוספת לציטוט פסודו-ישיר היא האמירה הנמסרת בכותרת-המשנה שלהלן:

בבון מעריכים: האיחוד עוד השנה

(הארץ, 22.2.90, עמ' 8)

גם במקרה זה קשה לראות בציטוט אמירה המיוחסת לאדם מסוים. השימוש בפועל ההבעה 'מעריכים' מעניקה לציטוט אופי סתמי. בדוגמה שלהלן מובעת הסתמיות באמצעות נומינליזאציה של פועל ההבעה 'מעריכים':

ההערכה בליכוד: יתחדשו נסיונות ההידברות בין רה"מ שמיר לסגנו לוי

(הארץ, 26.2.90, עמ' 1)

במקרה זה לא ברור כלל שהדברים אכן נאמרו; ייתכן שמדובר במסקנה של המדווח, מתוך שיחות עם מנהיגים בליכוד.

לבסוף נביא דוגמה למסירת אמירה שלא בוצעה. במקרה זה מניח המדווח, שאמירה בעניין מסוים תתבצע בעתיד, על סמך המידע המצוי בידיו בהווה:

בג"צ יפסוק: שידורים פיראטיים מותרים בשטחים?

(חדשות, 26.2.90, עמ' 9)

ספק אם אפשר לפרש כאן את הנקודתיים כבאות לסמן אמירה; הן מתפקדות כקשר, המציין את העניין שבו יפסוק בג"צ. לא זו בלבד שהאמירה טרם בוצעה, אלא שיש ספק לגבי עצם טיבה. סימן השאלה אינו בבחינת חלק מן האמירה (שהרי בג"צ אינו שואל אלא פוסק, עונה על שאלה); למעשה אין האמירה העתידית מובאת כלל, אלא השאלה, שבג"צ אמור להשיב עליה.

קיים הבדל ניכר בין שיעור הציטוט הישיר בהארץ לעומת זה שבשלושת העיתונים האחרים. בהארץ גבוה יחסית מספר הציטוטים העקיפים (ד' עקיף ומסירת פע"ד), והוא מגיע לכדי 36% (לעומת 9.4% בדבר, 15.5% בחדשות ו-13.4% בידעיות). בעיתון זה בולטת, ככל הנראה, הנטייה להתערבות רבה יותר של המדווח בסגנון האמירה. הופתענו למצוא אחוז גבוה (בערך באותו שיעור כמו בידעיות) של ציטוט ישיר בעיתון דבר; לכאורה – הדבר אינו עולה בקנה אחד עם הדימוי של דבר כעיתון איכותי. אולם כאשר משווים את מידת המימטיות בארבעת העיתונים מתקבלת תמונה אחרת, צפויה יותר:

לוח מס' 3

סה"כ	ידיעות	חדשות	דבר	הארץ	
547	97	155	128	167	סה"כ ציטוטים:
369	32	100	93	144	ציטוט פאראפראסטי:
67.5	33.0	64.5	72.7	86.2	באחוזים:
177	65	55	35	23	ציטוט מימטי:
32.5	67.0	35.5	27.3	13.8	באחוזים:

מן הלוח עולה בבירור, כי בעיתונים הנחשבים פופולאריים – חדשות וידיעות – נעשה שימוש רב יחסית בסממנים מימטיים. בולט במיוחד השימוש הרב שעושה ידיעות בהחדרת סממנים כאלה לציטוטים. בהמשך הדברים נדגים את דרכי השימוש בסממנים אלה.

המסמן המימטי השכיח ביותר הוא השימוש בגוף ראשון, אלא שדווקא בעניין זה אין ההבדל שבין סוגי העיתונים בא לידי ביטוי. הן בעיתון ה"איכותי" הארץ והן בעיתון הפופולארי חדשות השימוש בגוף ראשון בציטוטים הישירים מהווה כ-40% מכלל המסמנים המימטיים. נביא כאן לדוגמה כותרת מתוך הארץ (25.2.90, עמ' 3):

עו"ד העצני במכתב לפרקליט מחוז ים:
יעצתי לרב לוינגר לומר אמת במשטרה

בכותרת זו מעניקה הצורה "יעצתי" נופך של מימטיות לציטוט. התרשמות הקורא היא כאילו הדברים אכן נאמרו בניסוח זה (גם אם נניח שלפנינו פאראפראזה של הדברים שנאמרו במציאות). במקרה זה יש לציין גם את "תרומתם" של הנתונים האחרים המפורשים במסירת האמירה: המקור (עו"ד העצני), הנמען (פרקליט המחוז) וערוץ התקשורת (מכתב רשמי).

לעתים מתחזק הרושם המימטי דווקא בגלל העדר אזכור של מרכיבי הסיטואציה התקשורתית. לדוגמה:

"ראיתי את ראש התינוק מבצבץ ויילדתי אותו"

(ידיעות, 27.2.90, עמ' 8)

בכותרת זו, הטיפוסית לחדשות "רכות" בעלות עניין אנושי, מופיעים שני פעלים, ושניהם בגוף ראשון: "ראיתי", "יילדתי". הדברים נמסרים במרכאות וללא תוספת של ציון המקור או הסיטואציה. לפנינו מקרה מובהק של "הראייה", שבו המדווח נותן את רשות הדיבור לשחקן (רס"ד משטרה מזכרון יעקב, כמצוין בכותרת המשנה).

כאשר צורת הפועל היא בגוף ראשון רבים, האפקט המימטי חזק פחות, בעיקר כאשר המקור הוא קיבוצי (שהרי ציבור של אנשים או מוסד אינם מסוגלים "לדבר", אלא באמצעות נציג). לדוגמה:

כוח המורדים האפגני: הפלנו מטוס תובלה

(הארץ, 22.2.90, עמ' 4)

הצורה "הפלנו" היא אמנם מימטית יותר מאשר, למשל, ניסוח בצורה פאסיבית, כגון "מטוס תובלה הופל על-ידינו", אולם צורת הריבוי וציון המקור הקיבוצי אינם חורגים בצורה בולטת מן המשד"ח, ולכן המימזיס במקרה זה הוא מינימאלי.

להלן דוגמה של שימוש בגוף ראשון רבים בפיה של אישיות רשמית:

שר החוץ הבריטי: נבטל איסור ההשקעות בדרום אפריקה

(חדשות, 21.2.90, עמ' 3)

גם בדוגמה זו המימזיס הוא מינימאלי, משום שהמקור מייצג מדיניות רשמית, ואינו מדבר בשמו אלא בשם הממשלה. גם ההשמטה של מלת היחס 'את' לפני המושא ("איסור ההשקעות") מעניקה לאמירה אופי פאראפראסטי. הניסוח תואם את המשד"ח.

במקום השני בין המסמנים המימטיים, לאחר השימוש בגוף ראשון, נמצא את ההזקקות למשלב דיבורי; הדבר מתבטא בעיקר בבחירת אוצר המלים, ולעיתים גם במבנה התחבירי של המובאה.

ילד פנה לרוה"מ שמיר באזכרה ליאיר ושאל:

אתה היית בלח"י?

(דבר, 21.2.90, עמ' 3)

לאמירה המובאת כאן מוענק האופי הדיבורי באמצעות המבנה "אתה היית", שכן בסגנון הרשמי איננו מצפים לשימוש בכינוי "אתה" כאשר הפועל מכיל את צורן הגוף השני (אלא לצורך הדגשה). גם ניסוח השאלה טיפוסית למשלב הדיבורי – שימוש באמצעי פארא-לשוני, כלומר בהנגנה, במקום במסמן לקסיקאלי ("האם", או ה' השאלה). בציטוט שלנו, הנמסר בכתב, ממיר סימן השאלה את ההנגנה. תרומה נוספת לאופי המימטי של המובאה תורם עצם השימוש בגוף שני, שאינו טיפוסית למשד"ח. "הירידה" למשלב הדיבורי מנומקת במקרה זה, בכך שהמקור הוא ילד. אפקט של חריגה מהמשלב הרשמי מושג גם באמצעות הצריר (הדיסונאנס), המתקבל מן ההתנגשות שבין סגנון האמירה לבין הנמען שהיא מכוונת אליו (ראש הממשלה).

ניסוח דיבורי של אמירות מקובל כאשר החדשות הן "רכות" והמקור אינו דמות ציבורית. במקרים נדירים למדי, כאשר המקור האליטיסטי עצמו חורג מן המשלב הרשמי, יצטט העיתון את הדברים כאמירתם. במקרה זה אפשר לטעון, כי עצם החריגה המשלבית היא בגדר חדשות. למשל:

עוד אמר ארנס: "אני חייב לומר שבתחרות ביני לתקשורת התוצאה היא 1:0 לטובתי"

(ידיעות, 26.2.90, עמ' 3)

(כתורת משנה)

לפעמים משתמש המדווח במשלב דיבורי, כאשר המבנה הוא ציטוט עקיף. בדרך זו מוחדר לציטוט העקיף סממן מימטי, ההופך אותו ל"משולב":

בעלי שלל ממני אפשרות ללדת (כותרת ראשית)

לטענתה, בעלה אמר לה שלא תקבל גט עד שתהיה זקנה בלה (כותרת משנה)

(ידיעות, 22.2.90, עמ' 12)

כפי שאפשר לצפות, מצויים היסודות הדיבוריים בעיתונות הפופולארית בעיקר. במדגם שלנו מצאנו, כי שיעור השימוש במשלב דיבורי בחדשות גדול פי שלושה עד ארבעה מזה שבהארץ. ממצא זה תואם את הנטייה הכללית של העיתונות הפופולארית להרבות בסיפורים בעלי עניין אנושי.

מבין המסמנים המימטיים הנוספים מן הראוי להזכיר את השימוש במרכאות. לכאורה אפשר היה לצפות, כי כל דיבור ישיר יימסר במרכאות (או בתחליף כלשהו, דוגמת מפריד). אולם למעשה השימוש בסימן פיסוק זה בכותרות אינו שכית. השימוש במרכאות מעניק לאמירה נופך מימטי; יש בכך מעין הצהרה נסתרת: ציטוט זה תואם את האמירה המקורית, ואינו בגדר פאראפראזה. הוא עשוי גם לסמן הסתייגות מצדו של המדווח: כך הוא (או הם) (מדבר(ים)). לעיתים נעשה שימוש במרכאות, כשאינן סימון אחר שמדובר בציטוט ישיר (כלומר – בכותרת לא נזכר מקור, ואין פועל אמירה או נקודתיים). במקרה כזה באות המרכאות להבחין בין אירוע שהעיתון מדווח עליו לבין ציטוט. יש להניח, כי טיבו של המקור מפורש אז בכותרת המשנה או בידיעה גופא. לדוגמה:

ניצב יעקב טרנר ניסה להשפיע על עדים

(חדשות, 27.2.90, עמ' 15)

מתוך כותרת המשנה מתברר, כי המקור הוא ישראל יצחקי, המואשם בכך שגנב מטוס ממוסאיאון חיל האוויר. נקל לראות, שבהעדר מרכאות עלול העיתון להסתכן בהוצאת דיבה. במבע עצמו אין סימני מימזיס; הוא מנוסח בסגנון "נייטראלי" התואם את משלב החדשות. במקרה זה נסווג את הציטוט כמצטיין במימטיות נמוכה.

ב. דרכי "העיצוב הפואטי"

בסגנון המשד"ח אין אנו מצפים בדרך כלל לעיצוב פואטי בולט. הנורמה של סגנון הדיווח העיתונאי מחייבת לכאורה ניסוח "בלתי מסומן", תוך שימוש מוגבל באמצעים רטוריים. לצורכי הניתוח הנחנן, כי בכותרת המצטיינת בעיצוב פואטי קיים גודש של אמצעים רטוריים. כצפוי, השימוש באמצעים כאלה טיפוסי לעיתונות הפופולארית; במדגם של מסירת דיבור בכותרות שבדקנו התברר, כי בחדשות ובידיעות מצוי שיעור גבוה במידה ניכרת של עיצוב פואטי מאשר בהארץ ובדבר: 11 מבנים כאלה בהארץ, 16 בדבר, 32 בידיעות, 31 בחדשות. מקרים אלה כוללים אמצעים לשונים ורטוריים מסוגים שונים, כגון סטיות משלכיות, שימוש בפתגמים או בחלקי פתגמים, חזרה על צלילים מסוימים, אירוניה וסארקאזם.

באילו מקרים נוטלים העיתוננים לעצמם את הרשות (מעין "ליצנייה פואטיקה") לסטות מן המשד"ח ולהעניק לדיבור הנמסר עיצוב פואטי? מאחר שהקורפוס שנבדק מוגבל לאותן

כתורות שיש בהן מסירה של דיבור, תתמקד השאלה בטיבם של הדוברים ובתוכן האמירות. נשאל אפוא מי אומר מה, איך, ובאיזה עיתון.

כדי להעריך את חומרי המציאות נקטנו את ההבחנה המקובלת שבין ידיעות בעלות ערך חדשותי גבוה לנמוך. מקובל ליחס ערך חדשותי גבוה לידיעות "קשות", שבהן השחקנים (במקרה שלפנינו – הדוברים) שייכים לאליטות חברתיות, והאירועים (במקרה שלפנינו – תוכן האמירות) נוגעים בשאלות הקיום הלאומי, הפוליטי, הבטחוני, הכלכלי, הדתי. אפשר להבחין בין עח"ד (ערך חדשותי) גבוה לנמוך רק בתוך הקשר תרבותי-היסטורי נתון, שבו נתפס הנושא או האירוע כבעל חשיבות לציבור, לבין מה שנתפס כסיפור בעל עניין אנושי. ההבחנה בין שני הסוגים היא אפוא פוליטית-אידיאולוגית ותלויה-הקשר במובהק.

להלן היחס שבין ידיעות בעלות עח"ד נמוך לבין אלה בעלות עח"ד גבוה בארבעת העיתונים:

לוח מס' 4

העיתון	עח"ד נמוך	עח"ד גבוה	באחוזים
הארץ	8	119	6.7
דבר	11	101	10.9
חדשות	21	108	19.4
ידיעות	38	95	40.0

נראה אפוא, כי בעיתונים הפופולאריים (עם עדיפות ברורה לידיעות) גדול מספר הידיעות המצטיינות בעח"ד נמוך, יחסית לאלה המצויות בעיתוני האיכות.

נבדוק עתה את היחסים שבין סוגי הידיעות שיש בהן מבנים פואטיים. אם נחלק את חומרי המציאות של הכותרות, שבהן מצויים יסודות פואטיים במסירת אמירות, לשתי קבוצות, על-פי הערך החדשותי של הידיעה, תתקבל התמונה הזאת:

לוח מס' 5:

מבנים פואטיים במסירת הדיבור בכותרות

העיתון	עח"ד גבוה	עח"ד נמוך	סה"כ	% מתוך כלל הציטוטים
הארץ	11	—	1	6.6
דבר	12	4	16	12.5
חדשות	19	12	31	20.0
ידיעות	16	16	32	33.0

בעיתוני האיכות נמצאו אפוא 27 כותרות המכילות מסירה של אמירות המעוצבות במבנים פואטיים, ומהן 23 היקריות של עח"ד גבוה, המהוות 9.1% מכלל הציטוטים שבכותרות. באותה תקופה מצאנו בעיתונות הפופולארית 63 היקריות כאלה, ומתוכן 35 בעלות עח"ד גבוה.

מכאן עולה, שהעיצוב הפואטי של מסירת הדיבור משמש בעיתונות הפופולארית בתדירות גבוהה בהרבה מאשר בעיתונות האיכותית. בעוד שבעיתונות האיכותית רק 9.1% מכלל הציטוטים בכותרות מצטיינים בעיצוב פואטי, מגיע שיעורם בעיתונות הפופולארית לכדי 25%. מסתבר שהעיתונים הפופולאריים נוטלים לעצמם חירות רבה יותר בסטיות מן המשד"ח בבואם לעצב את הציטוטים הנמסרים בכותרות. כן בולטת העובדה, שבשני סוגי העיתונים גדול חלקם היחסי של חומרי המציאות בעלי עח"ד גבוה הנמסרים במבנים הפואטיים, לעומת אלה בעלי עח"ד נמוך.

את ההבדלים שבין דרכי העיצוב בשני סוגי העיתונים אפשר לתלות בשתי תופעות. האחת, הדומינאנטית יותר, מתבטאת בנטייה של העיתונות הפופולארית לכלול דיווח על חומרי מציאות, שהעיתונות "הרצינית" נמנעת מהם. הכוונה בעיקר לסיפורים בעלי עניין אנושי, הכוללים יסודות של המוזר, המבדר, המפחיד והמעורר סקרנות מעבר למקום ולזמן, מחוץ להקשר הציבורי הספציפי.

התופעה השנייה דומינאנטית פחות, אולם מעניינת ומשמעותית: הנטייה של העיתונות הפופולארית לעצב בתבניות פואטיות חומרים הנחשבים כבעלי ערך חדשותי גבוה. העיתון הפופולארי נוטה לפרסונאליזציה ולאויברסאליזציה של חומרי מציאות חשובים; הוא מעצב אותם – ככל העולה מן הקורפוס שנבדק – בתבניות פואטיות.

מעניין לראות, כי בעיתוני האיכות שמורה הפונקציה הפואטית בעיקר לסיטואציות דראמטיות וקונטרורסאליות במיוחד; בהתייחסות לתחום מציאות מדיני מודגשים שני מרכיבים. האחד – קונפליקט חריף, אידיאולוגי ולעיתים אינטרסאנטי, והשני – מעורבות אישית גבוהה של הדוברים. ניתן לומר, כי דרגת ה"פרסוניפיקציה" של החדשות ושל החיים הפוליטיים בכלל (בלשונו של סיגל [1986]: "politics personified") גבוהה במיוחד באותם מקרים.

נביא להלן שני דיווחים לאותו אירוע, כפי שפורסמו בעיתונים הארץ ודבר. כאמור, בעיתונים אלה השימוש בעיצוב הפואטי בכותרות הוא בגדר חריג, ולכן מופיעות ידיעות כאלה במקרים רבים בתוך מסגרת או בצבע.

	שמיר בוועדת חר"ב: עכשיו מדובר במו"מ
(כותרת ראשית)	טכני על סדרי הבחירות בלבד
	גאולה כהן: "התקפלת אפיים ארצה"
(כותרת משנה)	שמיר קרא "מטורפת" וחזר בו

(הארץ, 27.2.90, עמ' 3)

בכותרת הראשית נעשה שימוש בדאיקט "עכשיו", המעניק לציטוט אופי מימטי מסוים. בכותרת המשנה אנו מוצאים דראמה של ממש. דבריה של גאולה כהן מובאים בין מרכאות;

בניסוחם אנו מוצאים צריר (דיסונאנס) חריף בין הסגנון המקראי ה"גבוה" לביטוי הדיבורי-עממי "התקפלת" (במובן 'ויתרת, נסוגות'). שני הביטויים חורגים בצורה בולטת מן המשד"ח, ומעניקים לדברים נופך אירוני; השימוש בגוף שני מוסיף תבלין מימטי. התבטאותו של שמיר, המובאת אף היא בין מרכאות, אינה הולמת ראש ממשלה. ניסוחים מסוג זה אכן נדירים למדי, בעיקר בעיתון איכותי. העיתון מצא לעצמו היתר להביא את הדברים בצורה זו, משום שגם חילוף דברים מסוג זה נדיר הוא.

שמיר לגאולה כהן: את מטורפת.

כהן השיבה: בושה לראות אותך (כותרת ראשית)

שריד: ברוך שהחיינו! הכלבים ינבחו ואתה תעביר את השירה. (כותרת משנה)

(דבר, 27.2.90, עמ' 1)

כאן בולטת העמדה של סצינה גדושת ניגודים מלודראמטיים, רגשות, ואף סארקאזם. שריד מגן על שמיר מפני גאולה כהן...

ג. השימוש בפועלי הבעה

בעוד שבחדשות הרדיו מלווה כל ציטטה בפועל הבעה אחד לפחות (ניר ורועה תשמ"ח), הרי בעיתונות המודפסת השימוש בפעלים כאלה מקובל פחות, ובעיקר כאשר מדובר בציטוטים בכותרות. כפי שראינו, מרבית הציטוטים בכותרות מנוסחים כדיבור ישיר, הנמסר לקורא בדרך כלל באמצעות נקודתיים או מרכאות. מסתמא נפוצים פועלי הבעה הרבה יותר בציטוטים עקיפים ובמסירה של פעולות דיבור. בלוח מס' 6 אנו מביאים את סיכום ההיקריות של פועלי הבעה בציטוטי כותרות שמצאנו בארבעת העיתונים שנכללו במדגם.

לוח מס' 6

השימוש בפועלי הבעה בציטוטים שבכותרות

העיתון	המספר הכולל של פועה"ב	% פועה"ב מכלל הציטוטים
הארץ	65	39
דבר	65	19
חדשות	33	21
ידיעות	25	26

האחוז הגבוה יחסית של פועה"ב בעיתון הארץ נובע מן העובדה, ששיעור הציטוטים

העקיפים בכותרות העיתון הזה (כולל מסירה של פעולות דיבור) גבוה במידה ניכרת מזה שבעיתונים אחרים.

במקרים של מסירת פעולת דיבור מתחייב לכאורה השימוש בפועה"ב. אולם לעיתים נמסרת לקוראים תמציתה של פעולת הדיבור באמצעות פועל המבטא את המניע לאמירה או את תוצאתה. במקרים אלה אין הציטוט נעשה בהכרח במישרין עליידי פועל הבעה. נדגים זאת להלן:

4

פולין מודאגת מסירובו של קוהל לוותר על שטחים בגבולה המערבי

(הארץ, 27.2.90, עמ' 10)

מגוף הידיעה עולה, כי נציג של ממשלת פולין הביע את דאגת הממשלה בצורה מפורשת. הפועל "מודאגת" מבטא אפוא רגש מסוים, העולה מפעולת הדיבור.

גם בדוגמה הבאה משקף הפועל "לא רוצה" את תמציתה של פעולת הדיבור או את הרגש שהיא מבטאת:

עלי לא רוצה להתמודד מול שרון במרכז

(חדשות, 22.2.90, עמ' 2)

במקרה אחר נמסרת פעולת דיבור תוך ויתור על אזכור פועל כלשהו (תוכן הפועל החסר מובע במילת היחס "בעד"):

בכירים במפד"ל בעד ממשלה צרה עם המערך

(חדשות, 22.2.90, עמ' 2)

כאשר הציטוט הוא עקיף, מחייב המבנה התחבירי פועל הבעה, אלא שבחלק מהמקרים נעשה גם כאן שימוש בפעלים המשקפים את פעולת הדיבור ולא את דרך האמירה:

בעלי ה"מדיקל סנטר" עתרו לבג"ץ שיורה על מתן אישור לפתיחת בי"ח

(הארץ, 25.2.90, עמ' 4)

במקרה זה אפשר לסווג אך בדוחק את הביטוי "עתרו לבג"ץ" כפועל אמירה.

בדיבור הישיר עשויות הנקודתיים ו/או המרכאות למלא כאמור את תפקידו של פועל ההבעה. הנקודתיים הן בבחינת "פועל הבעה" בלתי מסומן, הן מבחינת תוכנה של האמירה והן מבחינת זמנה. אפשר לומר, כי "ברירת המחדל" של זמן האמירה, הנמסרת בציטוט ישיר באמצעות נקודתיים או מרכאות, היא עבר; ואכן. כאשר המדווח צופה אמירה בעתיד, חזקה עליו שישתמש בפועל אמירה מפורש, ולא יסתפק בנקודתיים. אפשר לומר, כי במרבית המקרים תופס השימוש באמצעים פארא-מילוליים את מקומו של פועל ההבעה בציטוטים ישירים בכותרות.

להלן פירוט השימוש בפועלי הבעה בציטוטים הישירים בארבעת העיתונים:

לוח מס' 7

השימוש בפועלי הבעה בציטוטים ישירים בכותרות

העיתון	סה"כ ציטוטים ישירים	שימוש בפ' הבעה (היקריות)	שימוש בפ' הבעה (באחוזים)
הארץ	101	13	12.9
דבר	110	13	11.8
חדשות	124	11	8.9
ידיעות	84	27	32.1

את ההבדלים שבין העיתונים ניתן לייחס לסגנון הכותרות של כל אחד מהם. יש בין העיתונים, שמרבית פועלי הבעה מופיעים בהם בכותרות המשנה. כותרות כאלה אכן נבדלות מן הכותרות הראשיות בכך, שהן מנוסחות בסגנון שאינו אליפטי (או "טלגראפי"), דוגמת זה של הכותרות הראשיות. בהארץ, למשל, כ-70% מכלל פועלי הבעה שמצאנו בציטוטים הישירים מופיעים בכותרות המשנה, ואילו בידיעות – כמחציתם.

ההחדדה של פועלי הבעה לציטוטים הישירים אינה מעניקה להם בכל מקרה נופך דראמאטי או סנסאציוני. הדבר תלוי בטיבו של הפועל. כאשר הפועל הוא "בלתי מסומן", דוגמת 'אמר', 'כתב', 'סיפר', או 'שאל',⁶ מוגבל תפקודו לציון העובדה, שהדברים שיובאו לאחרי (ובמקרים נדירים – גם לפניו) הם בגדר ציטוט ישיר. אולם יש שפועל הבעה נושא עמו מסר, שניתן להגדירו "מטא-פרופוזיציונאלי",⁷ כלומר: מסר שהמדווח מוסר על צורת הביצוע של האמירה או על תוכנה. במקרים אלה אפשר לראות בבחירת הפועל ביטוי למסר מסוג זה. פעלים מסוג זה, שניתן לכותם **מודאליים**, הם "מסומנים" מבחינת עמדתו של המדווח ומציינים "מעורבות דיאגטית" מצדו. מעורבות כזו מתאפשרת בעיקר באותם מקרים, שבהם אפשר לנקוט ריחוק מסוים מן המקור, בחינת **אנחנו**, לעומת: **הוא** או **הם**. לקבוצה זו שייכים פעלים כגון: 'טען', 'העריך', 'הבהיר', 'הכחיש', 'קרא', 'צעק', 'רמז', 'קבע'.

בין "פועלי הבעה" המודאליים נכלל גם מספר מצומצם של צירופים שמניים, המתפקדים כמצייני אופיים של ציטוטים. ניתן לראותם כנומינאליזציות של פועלי הבעה. לדוגמה:

אולטימטום מרבין לשמיר:

הכרעה מדינית בקבינט תוך שבועיים

(חדשות, 22.2.90, עמ' 1)

ביקורת על הצעת האוצר לתקציב הקליטה:

"לא מקורות ולא יעדים"

(הארץ, 22.2.90, עמ' 3)

בשני המקרים מתבטאת מעורבותו של המדווח בנקיטת עמדה כלפי תוכן האמירה.

כאשר מופיע פועל הבעה בעיתון הארץ, מקור האמירה הוא לרוב סתמי, קיבוצי, או שאינו מזוהה בשמו. כדוגמה טיפוסית נביא כאן את המובאה הבאה:

גורמים במחנה מודעי טוענים: הפרישה
מכוונת להביא להפלת ראש הממשלה

(הארץ, 21.2.90, עמ' 1)

בציטוט זה מקור האמירה (צורת הריבוי "גורמים") הוא סתמי. השימוש בפועל המודאלי "טוענים" מציין התייחסות מסויגת מצד המדווח. ייתכן שאפקט דומה אפשר היה להשיג באמצעות השימוש במרכאות (במקום בפועל ההבעה "טוענים").

מחלקת המדינה גיחכה: "קשה להניח שארנס יאזין בלבד"

(חדשות, 22.2.90, עמ' 2)

כאן מובא הפועל "גיחכה" בשימוש מטונימי, המייחס, כביכול, תכונות אנושיות למשרד החוץ האמריקני. בניסוח זה מתבטאת ביקורת של המדווח על משרד החוץ הישראלי לנוכח ההערכה במשרד, ששר החוץ ארנס לא יהיה חייב במתן תשובות ברורות לשאלותיו של שר המדינה האמריקני, בייקר. הפועל "גיחך" טעון במיוחד, ומעביר לקורא מסר חריף של לגלוג אירוני. שימוש מסוג זה אופייני לעיתון פופולארי, הפונה אל רגשותיו של הקורא.

הפועל שבדוגמה האחרונה שייך לאותם פועלי הבעה מודאליים המתייחסים לצורת האמירה (כלומר – בעלי התייחסות מטא-ביצועית), ועם זאת יש בהם נקיטת עמדה גם לגבי תוכנה. פעלים כאלה מופיעים לעיתים רחוקות במסירת הדיבור בכותרות. דוגמה לפועל כזה אפשר למצוא בכותרת הזאת:

"אני מצטערת", מלמלה הנערה שניסתה להתאבד אחרי שהרתה לבן-כיתתה

(ידיעות, 27.2.90, עמ' 8)

בניגוד לדוגמה הקודמת, לפנינו סיפור בעל עניין אנושי. עיקר הידיעה אינו טמון באמירה, אלא בסיטואציה שבה נתונה הדוברת. לשימוש בפועל "מלמלה" יש כאן תפקיד שמעבר לפועל הבעה גרידא, משום שיותר מש הוא בא "לתווך" בין המקור לאמירה (ובמקרה דנן – בין האמירה למקור), הריהו בא להעיד על מצבה של הדוברת לאחר ניסיון ההתאבדות.

לסיכום נביא פירוט מספרי של השימוש בפועלי הבעה משני הסוגים בהתאם לסוג הציטוט בארבעת העיתונים שנבדקו:

לוח מס' 8

ההיקריות של פועלי הבעה מודאליים ולא־מודאליים בארבעת העיתונים

סה"כ	מסירת פע"ד	ד' עקיף ⁸	ד' ישיר	הארץ
12	1	7	4	פועה"ב לא־מוד'
53	32	12	9	פועה"ב מוד'
65	33	19	13	סה"כ
דבר				
1	—	—	1	פועה"ב לא־מוד'
23	9	2	12	פועה"ב מוד'
24	9	2	13	סה"כ
חדשות				
5	—	3	2	פועה"ב לא־מוד'
28	13	6	9	פועה"ב מוד'
33	13	9	11	סה"כ
ידיעות				
6	—	5	1	פועה"ב לא־מוד'
19	4	3	12	פועה"ב מוד'
25	4	8	13	סה"כ

מן הטבלה עולה, כי שיעור השימוש בפועלי הבעה מודאליים, מתוך כלל פועלי ההבעה, אינו מקביל לסוג העיתון – איכותי או פופולארי. בדבר, למשל, כמעט כל פועלי ההבעה הם מודאליים. באותם מקרים, שהציטוט הישיר מובא באמצעות רטוריקה של אובייקטיביות, משתמש המדווח מסתמא בסימנים פארא־מילוליים: נקודתיים או מרכאות.

במסירה של פעולת דיבור פועל ההבעה הוא מודאלי מטבעו, משום שהוא משקף לא רק את עצם האמירה, אלא גם את תוכנה או את כוונתו של מבצע הפעולה. השימוש בפועל הבעה לא מודאלי בכותרת הראשית נדיר ביותר. בדרך כלל ממלא תפקיד זה סימן הפיסוק (נקודתיים או מרכאות).

סיכום

כאשר משווים את דרכי הציטוט בכותרות העיתון לאלה המקובלות במהדורות החדשות ברדיו, עולה בבירור כי בשני המקרים קיים מתח מסוים בין הצורך לדווח על האמירות בסגנון העיתונאי המקובל, הלא־אישי, לבין הרצון להעביר משהו מן האמירה המקורית. מתח זה מבטא את הדיאלקטיקה שבין המימיזיס לדיאגזיס (המוכרת מחקר הסיפורת גם כהבחנה

שבין "הראיה" ל"הגדה"). מעבר לדרכי הציטוט, הנובעים מאילוצי המדיום, אנו מוצאים דמיון בין הציטוט בעיתוני האיכות (הארץ ודבר) לבין זה המקובל ברדיו. בשני המקרים שיעור המימטיות נמוך יחסית. גם כאשר חודרים יסודות מימטיים אל הציטוט ברדיו, הרי אלה "מוסווים" במבנים תחביריים של דיבור עקיף. התוצאה – ריבוי יחסי של ציטוט משולב (Roeh & Nir: 1990: 233–238). בניגוד לרדיו – הנתון לאילוצים הנובעים מטיבו של המדיום (קריאת החדשות מפי קריין אחד) – הרי במסירת הדיבור בכותרות העיתונים שולט המבנה של דיבור ישיר (בממוצע – בשלושה רבעים, בערך מכלל המקרים של מסירת דיבור). עם זאת, לפחות מחצית מן הציטוטים הישירים הם, למעשה, ציטוטים-כביכול, כלומר מסירה פאראפראסטית של האמירות, המנוסחת במשלב הדיווח החדשותי האופייני, הלא-אישי. שיעורם של אלה בעיתונות האיכות גבוה במיוחד, ובכך אפשר למצוא הקבלה למעורבותו הבולטת של המדווח במסירת הדיבור ברדיו.

בעיתונים הפופולאריים (חדשות וידיעות אחרונות) מצאנו שיעור גבוה יחסית של מימזיס, הנובע ככל הנראה מתוך כוונה להצגה דראמאטית של האירועים: כשני שלישים מכלל הציטוטים בכותרות מכילים יסודות מימטיים בולטים. הציטוט בעיתונות הפופולארית נבדל מזה שבעיתוני האיכות גם בשיעור האמירות המעוצבות עיצוב פואטי. בעיתונים חדשות וידיעות מצאנו שכרבע מכלל הציטוטים מעוצבים עיצוב פואטי, בעוד שבהארץ ודבר מגיע שיעורן לכדי 9% בלבד. נראה אפוא, שבעיתונות הפופולארית קיימת מידה ניכרת של "ליצנציה פואטיקה" בעיצוב הציטוטים שבכותרות. היתר זה קיים לא רק לגבי ידיעות בעלות ערך חדשותי נמוך, אלא גם לגבי "חדשות קשות". גם אלה מוצגות לעיתים קרובות כסיפורים דראמאטיים, ובולטים בהם אלמנטים של "סיפור אנושי".

בניגוד לחדשות הרדיו, המחייבות "הפרדה" בין הדיווח לבין הציטוט באמצעות פועל-הבעה, הנטייה בכותרות שבעיתונות המודפסת היא להעדיף את השימוש באמצעים פארא-מילוליים כדי לאותת לקורא על שיבוץ של מובאה. נקודתיים הן סימן הפיסוק הנפוץ ביותר, המשמש לצורך זה, ולעיתים הוא מלווה במרכאות, ובהעדר אזכור של המקור – המרכאות לבדן עשויות לסמן את הציטוט הישיר. ככלל ניכרת הנטייה להרבות בשימוש במרכאות במסירת הדיבור בכותרות של העיתונות הפופולארית. שימוש כזה, גם כאשר הציטוט חסר יסודות מימטיים, הוא חלק מ"רטוריקה של אמינות", המבקשת להציג את האמירה כאותנטית, ובכך הוא תורם ליצירת אפקט של "הראיה" ודראמאטיזאציה.

אכן, אחת הנטיות הבולטות המסתמנות מן הממצאים היא קו של מימזיס עולה מן העיתונים הארץ ודבר אל חדשות וידיעות. בעיתונים הפופולאריים תורמות דרכי מסירת הדיבור לפרסונאליזאציה של החדשות: יותר אנשים מדברים ישירות אל הקורא בחדשות ובידיעות מאשר בעיתוני האיכות. בעיקר מעניין להתבונן בדרכי הציטוט. כפי שראינו – האמירות בעיתונים הפופולאריים מוצגות בהתערבות מועטת יחסית של המדווח, הן דראמאטיות יותר ועשירות יותר ביסודות מימטיים. יסודות אלה מתבטאים בסימנים לשוניים, כגון שימוש בגוף ראשון ודאיקטים אחרים ובנקיטת משלב דיבורי, וכן בדרכי העיצוב, ובתוכן סימני הפיסוק. גם בעיתונות האיכות מצויה הנטייה לפרסונאליזאציה של החדשות, אולם היא מצועפת יותר, פחות גלויה ונועזת. בעיתונות זו נמצא יותר "דיבור" של מוסדות או אמירות סתמיות, פחות פרסונאליות.

אחד מסימניה המובהקים של העיתונות הפופולארית – בניגוד לעיתונות האיכות – הוא מתן ביטוי לז'אנר של "הסיפור בעל העניין האנושי", הנתפס ב"תרבות המקצועית" כבעל ערך חדשותי נמוך. אחד מן הסממנים הבולטים של הז'אנר הזה הוא ציטוט של שחקנים שאינם שייכים לעלית החברתית, ושלדבריהם אין עניין קיומי או ערכי (לפי תפיסה של הקונסנזוס הציבורי). העיתונות הפופולארית נוטה לעסוק בחומרי מציאות כאלה, המעוררים עניין אנושי **אוניברסאלי** (להבדיל מעניין הנתון בהקשר הציבורי): יחסי אב ואם, שנאה ואהבה, חיים ומוות. כך אפשר להבין כיצד סיפורי חיות, למשל (להקת דבורים מאיימת או לווייתנים התקועים בקרח), נתפסים כבעלי עניין אנושי כללי. סיפורים כאלה פונים אל הרגשות האנושיים הבסיסיים ביותר, ולא אל ההקשר החברתי הקונקרטי, שבו מעורבים האידיאולוגיה, הפוליטיקה ועולם ערכים ספציפי. הפרסונאליזאציה של מסירת הדיבור והיסודות המימטיים המוחזרים אליה מדגישים מגמה זו בעיתונות הפופולארית.

הערות

1. עיין גם van Dijk 1988: 87.
2. ראה Booth 1961: 211-240. תרגום המונחים נעשה על-פי אבן (תשל"ח: 77-78).
3. כ-3.5% בלבד, לעומת 55% של דיבור עקיף ומסירת פעולות דיבור, והיתר – סוגים שונים של דיבור משולב, שתבניתו הפורמאלית היא כשל דיבור עקיף.
4. על תפקודה של הכותרת החדשותית בעיתון, ראה ניר 1984: 55-65; וכן van Dijk 1988: 53.
5. המספר הכולל של הציטוטים שבלוח 2 אינו תואם את המספרים שבלוח 1, משום שבכמה מן הכותרות של אותה ידיעה נכלל יותר מציטוט אחד.
6. פועלי ההבעה יובאו להלן בזמן עבר, אם כי יש שהם באים במקורם בזמן הווה, ואף – לעיתים נדירות – בעתיד.
7. ראה ניר ורועה תשמ"ח: 23.
8. בקבוצה זו נכללו גם המקרים המעטים יחסית של דיבור משולב.

מראי מקום

- אבן, י.
תשל"ח מילון למונחי הסיפורת. ירושלים: אקדמון.
אפלטון
תשי"ז כתבי אפלטון, כרך שני, "פוליטיאה" ג', תרגום י"ג ליבס. ירושלים ותל-אביב: שוקן.
יאקובסון, ר.
1970 "בלשנות ופואטיקה". הספרות ב, 2, 274-285.
ניר, ר.
1984 לשון, מדיום ומסר. ירושלים: פוזנר ובניו.
ניר, ר. וי. רועה
תשמ"ח "פועלי הבעה בחדשות הרדיו". בלשנות עברית חמ"שית, 25, 19-30.

Booth, W.C.

1961 *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: Chicago University Press.

van Dijk, T.A.

1988 *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Gans, H.

1979 *Deciding What's News*. New York: Pantheon.

Graber, D.A.

1984 *Processing the News*. New York: Longman.

Leech G.N. & M.H. Short

1983 *Style in Fiction*. London: Longman.

McHale, B.

1978 "Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts". *PTL*, 3, 249-287.

Roeh, I. & R. Nir

1990 "Speech Presentation in the Israel Radio News: Ideological Constraints and Rhetorical Strategies". *Text*, 10, 225-244.

Rimmon-Kenan, S.

1983 *Narrative Fiction*. London & New York: Methuen.

Sigal, L.V.

1986 "Sources Make the News". In: *Reading the News*, eds. A.K. Manoff & M. Schudson. New York: Pantheon, 9-37.

Todorov, T.

1977 *The Poetics of Prose*. Oxford: Blackwell (Ch. 6).